

SİYASİ İNSTİTUTLAR VƏ SİSTEMLƏR POLITICAL INSTITUTES AND SYSTEMS

ELŞAD HƏSƏNLİ

AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun elmi işçisi,

siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

e-mail: xeber36@aztv.az

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ SOSİAL ƏDALƏT VƏ HUMANİZM PRİNSİPLƏRİ

100 il bundan öncə tərəqqipərvər Azərbaycan xalqı tərəfindən yaradılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müsəlman Şərqində ilk ulduz kimi parladı və onun ziyası bugünkü müstəqil Azərbaycan üçün mayak rolunu oynadı. Coğrafi ərazisi nisbətən kiçik, əhalisinin sayı isə az olan bu diyar dünyəvi və bəşəri dəyərləri rəhbər tutaraq həm də dünyanın çox sayda ölkəsinə bir nümunə oldu. Böyük ictimai-siyasi təfəkkürə malik olan M.Ə.Rəsulzadə, F.X.Xoyski, M.H. Hacınski, N.Yusifbəyli və digər onlarca silahdaşın birgə səyi və gərgin əməyi nəticəsində yaradılan Milli Şura, Azərbaycan parlamenti və hökumət tarix baxımından qısa müddət ərzində böyük işlər gördü. Müasir qanunvericilik bazası üzərində formalaşan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bir çox aparıcı dövlətlər tərəfindən tanındı, ölkədə hər bir sahədə islahatlara start verildi. Qafqaz İslam Ordusunun köməyi ilə Bakı erməni-bolşevik silahlı dəstələrindən azad edildi, bölgələrdə erməni işğalına son qoyuldu, eləcə də bəzi xarici dövlətlərin Azərbaycana siyasi, iqtisadi və hərbi təzyiqlərinin qarşısı alındı.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətini dəyərləndirərək bildirmişdi ki, "müsəlman Şərqində ilk demokratik cümhuriyyətin məhz Azərbaycan torpağında yaranması xalqımızın o dövrdə və o illər ərəfəsində-XIX əsrin sonunda və XX əsrin əvvəllərində milli müstəqillik, azadlıq duyğuları ilə yaşaması ilə bağlıdır. O illərdə xalqımızın qabaqcıl şəxsiyyətləri, mütəfəkkir adamları, ziyalıları xalqımızda milli

azadlıq, milli müstəqillik duyğularını gücləndirmiş, milli dirçəliş, milli oyanış əhvalruhiyyəsi yaymış və bunların hamısı məntiqi olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır" [5].

Milli dövlətlər milli tərəqqinin, bu isə ümumilikdə ictimai tərəqqinin göstəricisidir. "Tarix təkrar olunur" fikri çox vaxt özünü doğruldur. Milli münaqişələr bəşəriyyətin ən ağırlı problemlərindəndir. Burada mümkün ziddiyyətlərlə süni yaradılmış konfliktlərin sərhədini müəyyənləşdirmək həmişə asan olmur. Buna isə, əsasən siyasi motiv və maraqlar mane olur. Siyasi münaqişələrdən bəhs edərkən alman filosofu Kant göstərir ki, siyasi münaqişələr o yerdə baş qaldırır ki, tərəflərdən biri tarazlığı pozaraq digərinin hesabına üstünlük əldə etməyə çalışır. Təbii ki, bir tərəfin marağı digərinin hesabına ödəniləndə mənafelər toqquşur və əks tərəf cavab reaksiyası hazırlayır. Təəssüf doğuran cəhət budur ki, şəxsi maraqlarını milli maraqlar üzərində quran qruplar da meydana çıxır. Yəni, siyasi dividend əldə etmək naminə hər hansı bir siyasətçi və ya siyasi qrup milli məsələdə siyasi diletantlıq edərək kütlələri ifratçılığa, realığa uyğun gəlməyən məqsədlərə şirnikləndirir. Bu isə hər hansı bir millət üçün acı nəticələrə gətirib çıxara bilər. Başqa millətin tapdanmış maraqları gec-tez tarixin əlverişli məqamından asılı olaraq, "güllə" səslərilə müşayiət olunur. Bu, o deməkdir ki, millətini sevən siyasilər milli maraqları şəxsi motivlər üzərində qurmamalıdırlar. Bunu əsas götürən Cümhuriyyət fəalları idarəçilikdə ədalət prin-

sipini həmişə gözləmiş, mümkün qədər münaqişədən yan keçmişlər.

Cümhuriyyətin fəaliyyəti ümumilikdə demokratiya, ədalət, humanizm və tolerantlıq prinsipləri əsasında qurulmuşdu. Bu, ilk növbədə qanunverici orqanın təşkilində özünü göstərir. Belə ki, Azərbaycan Milli Şurasının 1918-ci il noyabrın 19-da keçirilmiş iclasında qəbul edilmiş qanun layihəsində 120 üzvdən ibarət parlament yaradılması qərara alınmışdı. Parlamentdə Milli Şuranın 44 üzvündən əlavə, proporsional şəkildə əhalinin əksəriyyətini təşkil edən yerli müsəlmanların daha 36 nümayəndəsi təmsil olunmalı idi. Ölkənin çoxmillətli tərkibi də nəzərə alınaraq, qurulacaq parlamentdə ermənilərə 21, ruslara 10, gürcü, yəhudi, alman və polyak icmalarının hərəsinə 1 yer verilmişdi. Bundan əlavə, parlamentdə Bakı Həmkarlar Təşkilatı, eləcə də əsas sənaye qurumlarına yerlər ayrılmışdı. Çoxpartiyalı parlamentdə 10 fraksiya mövcud idi və burada istənilən məsələ ilə bağlı fikir mübadiləsi aparılır, tərəflər öz mövqelərini ifadə edirdilər. “Bu bəyanatlarda müəyyən məsələlərdə fikir ayrılıqları olsa da ümumi bir məqsəd var idi: gənc Azərbaycan Cümhuriyyətinin müstəqilliyi və ərazi toxunulmazlığını, milli-siyasi hüquqlarını qoruyub saxlamaq, Azərbaycan xalqının, hökumətinin digər xalqlar və dövlətlərlə, xüsusilə qonşu dövlətlərlə əlaqələrini möhkəmləndirmək, respublikada hüquqi-demokratik dövlət quruluşunu bərqərar etmək, islahatlar həyata keçirmək, ölkəni müdafiə edə biləcək güclü bir ordu yaratmaq” [3].

Qeyd etmək lazımdır ki, ağır ictimai-siyasi şəraitdə qurulan və bir çox problemləri həll edilməmiş, möhkəmlənməmiş dövlətin düşmənləri demokratiyadan istifadə edərək, öz korporativ maraqlarının reallaşması üçün xəyanətdən çəkinmədilər. Azərbaycanda yaşayan ermənilər milli azlıq olduqları halda kütləvi terror aktları təşkil edir, qırğınlar törədir, aborgen xalqa qarşı soyqırımını həyata keçirirdilər. Onların bu siyasəti gələcəyə hesablanmış, azərbaycanlıların kütləvi məhvi və torpaqlarımızın ələ keçirilməsi məqsədi güd-

müşdü. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra M.Ə.Rəsulzadə etiraf edirdi ki, əgər demokratiya ilə yanaşı, dövlətin məcburetmiş funksiyasından da sərt şəkildə istifadə olunsaydı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin taleyi başqa cür ola bilərdi. M.Ə.Rəsulzadə “Azərbaycan Cümhuriyyəti” kitabında bu haqda yazırdı: “Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti bütünlüklə ardıcıl parlamentarizm və məsul nazirliklər metodunu rəhbər tutmuşdu. Söz, mətbuat və yığıncaqlar azadlığı tamamilə təmin olunmuşdu. Ola bilsin ki, bəzi tənqidçilər bu baxımdan həddən artıq liberallıq göstərdiyini söyləyəcəklər. Bu siyasi cəhətdən yeni doğulmuş və təşkil olunma dövrünü keçirən körpənin, şübhəsiz ki, səhvləri də az deyildi. Bu səhvlərdən ən böyüyü o idi ki, kifayət qədər belə dövrə müvafiq gələn möhkəm hakimiyyət və güclü hökumət yaradılmamışdı. Əgər müxtəlif fikirləri birləşdirmək naminə inandırma metodlarının həyata keçirilməsi ilə yanaşı, məcburetmiş metoduna keçilsə idi, güman ki, hadisələrin nəticəsi başqa cür ola bilərdi” [6].

Bununla belə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti, onun gördüyü işlər bu gün yüksək qiymətləndirilir, əhəmiyyəti etiraf olunur, görülmüş işlərdən qürur duyulur. Xatırladaq ki, ölkə başçısı İlham Əliyev milli dövlətçilik salnaməsini müstəsna dərəcədə zənginləşdirmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinin layiqincə keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə 16 may 2017-ci il tarixində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamını imzalayıb” [2]. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Rusiyanın TASS İnformasiya agentliyinin baş direktorunun birinci müavini M.Qusmana verdiyi müsahibəsində də Xalq Cümhuriyyətinin xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək deyib: «tarixə nəzər salanda düşünürsən, təsadüfi deyil ki, müsəlman aləmində ilk demokratik respublika məhz azərbaycanlılar tərəfindən yaradılıb. Yəni, bu hadisə xalqımızın keçmişindən, onun azadlıqsevər, məğrur və mütərəqqi xarakterindən qaynaqlanır.

Azərbaycan ədəbiyyatının klassiklərini oxuyanda görürsən ki, onların əsərlərində məhz bu gün aktual olan məsələlərlə bağlı fəlsəfi mövzular kifayət qədərdir. Buna görə də 100 il bundan əvvəl Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması bizim üçün tarixi hadisədir. Biz qanuni qürur hissi keçiririk ki, Şərqdə demokratiyanın əsasını qoyan məhz Azərbaycan xalqı olub. Demokratik respublikanın ənənələri bu gün də yaşayır» [1].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qəbul etdiyi qanunlar, atdığı addımlar, onun ümumilikdə fəaliyyəti bu gün dünyanın aparıcı dövlətləri, tərəqqipərvər bəşəriyyət tərəfindən də yüksək qiymətləndirilir. Məsələn, ABŞ Konqresi və Senatında, eləcə də bu ölkənin ayrı-ayrı ştatlarının qanunverici orqanlarında keçirilən tədbirlərdə, qəbul olunmuş qərarlarda, digər sənədlərdə 100 il bundan əvvəl yaradılmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yürütdüyü ədalətli və humanist siyasət örnək kimi göstərilir, qadınlara seçki hüququnun verilməsi alqışlanır, 28 may tarixi "Azərbaycan Milli Günü" kimi tədbirlərlə qeyd olunur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin cəmi 23 aylıq tarixinə nəzər saldıqda görürük ki, bu müddət ərzində parlamento 270-dən çox qanun layihəsi təqdim olunmuş, onlardan 230-u qəbul edilmişdi. Hökumət o dövrdə 20-dən çox ölkə ilə diplomatik əlaqələr qura bilmişdi. Gənc dövlətin təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün gərgin şəraitdə, qısa müddətdə Hərbiyyə Nazirliyi yaradılmış, S.Mehmandarov, Ə.Şıxlinski və S.Sulkeviçin rəhbərliyi altında 3 diviziyadan ibarət milli ordu qurulmuşdu. Bu mürəkkəb siyasi və çətin iqtisadi şəraitdə Azərbaycan hökuməti Xalq Maarif Nazirliyini təsis etdi, Qori müəllimlər seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin Qazaxa köçürülməsinə qərar verdi, milli kadrların hazırlanması üçün sonradan Bakı Dövlət Universiteti də fəaliyyətə başladı. Bununla bərabər, hökumət ilkin olaraq 100 gəncin xarici ölkələrdə təhsil almasına şərait yaratdı, maliyyə vəsaiti ayırdı.

Cümhuriyyət dövründə milli məsələlərdə azərbaycanlılar tərəfindən heç bir problem yaradılmamışdı, əksinə qeyri millətlər tərə-

findən azərbaycanlılar üçün daim müxtəlif problemlər yaradılırdı. Digər millətlər yerli azərbaycanlıların hüquqlarını pozur, bir çox hallarda sərbəst şəkildə yerli qanunlara etinasızlıq göstərirdilər. Azərbaycan parlamentində erməni və rus icmalarının boykot siyasəti buna əyani sübutdur. Bütün digər millətlərlə sülh, əmin-amanlıq və bərabərlik şəraitində yaşamaq prinsiplərini həyata keçirən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti milli-mədəni muxtariyyət ideyalarına hörmətlə yanaşırdı. Bunu o dövrdə fəaliyyət göstərən erməni jurnalist A.İ.Petrosyan da etiraf edir. Onun "Obnovlenie" jurnalında dərc olunmuş və 15 sentyabr 1919-cu il tarixində "Azərbaycan" qəzetində verilmiş yazısında bildirilir: "Qısa müddətdə azad dövlətlər sırasında yer alan ilk demokratik müsəlman türk dövləti olan Azərbaycan və onun əhalisini təşkil edən azərbaycanlılar hər şeydən əvvəl siyasi yetginliklərini böyük bir məharətlə bütün dünyaya göstərdilər. Azərbaycan hökuməti xalq və vətən üçün bir çox işlər gördü. Lakin ən başlıcası odur ki, Azərbaycan hökuməti bütün xalqın dini və milli mədəniyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsə eyni şəkildə yanaşdı, hər kəsə daima gülər üz göstərdi" [8, s.76].

Yaradıcılıq, quruculuq, idarəetmə tələb edən sahələrdə təbii amillər hökmən nəzərə alınmalıdır. Xalqlar və millətlər arasındakı ziddiyyətlər də bu qəbildəndir. Bu mənada ziddiyyətlərin nizamlanmasından, normallaşdırılmasından, nisbətən dinə rəqabət formasına salınmasından söhbət getməlidir. Yəni, təbii olan ziddiyyətləri tamamilə yox etmək mümkün deyildir. Bu yanaşma təbii seçmə amilinin reallaşmasına şərait yaradır ki, həmin təbii seçmədə bacarıqlılar, qabiliyyətlilər, layiq olanlar, haqqı çatanlar önə çıxa bilərlər. Müasir dövrdə qabaqcıl ölkələrin praktikası göstərir ki, milli münasibətlərin tənzimlənməsi mümkündür. Bu, əsasən, demokratik islahatlar, qonşuların hüquqlarına hörmət və sosial ədalətin qorunması ilə reallaşdırıla bilər. Xüsusilə, ayrı-ayrı xalqların və millətlərin, daha çox mütərəqqi ideyalardan bəhrələnməsi müasir epoxada və gələcəkdə dinə yanaşı yaşamaq

prinsipinin optimal səviyyəsi kimi realizə olunacaqdır. Bu, zəruri prosesdir. Çünki millət birgəyaşayış zamanı formalaşır. Burada əslində müxtəlif irqlər, xalqlar və mədəniyyətlər qarışır.

Sosial ədalətin pozulması da milli hisslərə güclü təsir göstərir. Bu hal nəzərə alınaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində iqtisadiyyat və mülkiyyət münasibətləri sosial ədalət prinsipi üzrərində qurulmuşdu. Bolşeviklərdən fərqli olaraq cümhuriyyətçilər xüsusi mülkiyyətin əleyhinə deyildilər. Hələ o dövrdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəhbərləri zavod, fabrik və digər istehsal sahələri, eləcə də istehsal vasitələri ilə bağlı sahibkarlığı məqbul sayırdılar. Burada mülkiyyət formaları - dövlət, xüsusi, şəxsi, səhmdar, bələdiyyə idarəçiliyi ilə tənzimlənirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin iqtisadi modelində nəzərdə tutulurdu ki, xüsusi mülkiyyətin mövcudluğu mülkiyyətin tamamilə xırdalanmasına aparıb çıxarmamalıdır. Xüsusən, fabrik və zavodların bu cür xırdalanması qeyri-mümkündür və "burada çalışan əməkçinin işdəki mövqeyi xüsusi surətdə hazırlanan əmək haqqında qanunların tətbiqi ilə təmin olunmalıdır" [4].

Cümhuriyyətin xüsusi diqqətdə saxladığı digər məsələlər isə pul-kredit siyasəti, ticarət, səhiyyənin təşkili problemləri idi. Hökumət iqtisadi sahənin inkişafı üçün ilk növbədə milli pul buraxılmasını təmin etdi və inflyasiyanın qarşısını almaq, xəzinəni doldurmaq üçün imkanları araşdırdı. Dövlət Bankı yaradıldı, ölkədən əmtəənin ixracı təmin olundu, xəzinənin doldurulması üçün ixrac olunan bəzi növ xammalın dəyərinin 25%-nin rüsum kimi tutulması qərara alındı. Sosial ədalətin təmin olunması vahid, bütöv bir orqanizm olan dövlət və cəmiyyətdə birgəyaşayışın qarantı rolunu oynayır. Bu təminat isə qanunların aliliyinə, onun tələblərinin lazımı şəkildə icrasına söykənir.

1918-1920-ci illərdə aparıcı partiya olan "Müsavət" özünün etiraf etdiyi kimi "bərabərlik" mənasını demək olar ki, bütün məsələlərdə doğruldu. Obyektivlik, dünyəvilik prinsiplərinə söykənən Azərbaycan Xalq Cümhu-

riyyəti dini məsələlərdə də haqq-ədalətə üstünlük verirdi. Belə ki, ümumilikdə İslam dininin təlqin etdiyi dəyərlər elə öz-özlüyündə demokratik prinsiplərə əsaslanır. Sosial ədalət prinsipinin nəticəsi olaraq mülkiyyət və vergi məsələlərində də ədalətlik və nisbi bərabərlik əsas götürülürdü. Dövlətin daxilində əmin-amanlığın və asayişin təmin olunması üçün zəruri tədbirlər görülmüş və ümumi dövlət quruculuğuna sağlam qüvvələr cəlb olunmuşdu. Bu dövrdə Azərbaycan türkcəsi rəsmi dövlət dili elan olunsa da keçid dövrü üçün rus dilinin istifadəsinə icazə verilmişdi. Ordu quruculuğu hər hansı etnik qrup məhdudiyəti qoyulmadan həyata keçirilirdi. Bu, torpaq mülkiyyətinin bölünməsinə də belə idi. Din məsələsinə gəldikdə isə o, siyasətdən ayrı və tamamilə azad elan olunmuş, əqidə və məzhəb məsələlərində ayrı-seçkiliyə yer verilməmişdi. Cümhuriyyət rəhbərləri başa düşürdülər ki, milli və bəşəri dəyərləri özündə birləşdirən dövlət quruculuğu prosesi bütün millətlərin inkişafına şərait yaratmış olur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yaşayıb fəaliyyət göstərən bütün millətlər və xalqlar öz mədəniyyətlərini təbliğ edə və yaya bilərdilər. Təhsil, dil və mədəniyyətin müxtəlif tərəflərini əks etdirən hər hansı fəaliyyət növünə qadağa və məhdudiyətlər qoyulmamışdı. "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin mədəni-maarif sahəsində gördüyü təqdirəlayiq işlər milli mədəniyyətin və demokratiyanın inkişafına xüsusi təkan vermişdi. Hökumət mətbuatda ona qarşı olan tənqidlərə böyük dözümlü və səbr göstərirdi" [7, s.150].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən nəzərdə tutulmuş tədbirlərin bir çoxunu həyata keçirə bilmədi. Ölkə daxilində destruktiv qüvvələrin heç də az olmaması cəmiyyətdə sabitliyin və ardıcıl siyasətin reallaşmasına mane olurdu. Qeyd etməliyik ki, o dövrdə xalqın siyasi elitası ilə cəmiyyət arasında intellektuallıq fərqi hələ yüksək idi. Yəni bir çox hallarda aparılan siyasətin uğurunu təmin etmək üçün bütöv xalqın onu dəstəkləməsi lazım idi.

Cümhuriyyətin süqutu Azərbaycan xalqının faciəvi tarixi olsa da, eyni zamanda bütün dünyaya ibrət ola biləcək acı səhvlərdən biri idi. Tarixən sülhsevərliyi və yüksək mədəni dəyərləri ilə dünya xalqlarına qovuşmaq istəyən Azərbaycan xalqını erməni qisasçılığı və bolşevizmin dəhşətli kabusu ilə üz-üzə, tək və köməksiz qoymaq tərəqqipərvər millətlərə xas olan xüsusiyyət deyildi. Bununla belə, demək olar ki, cümhuriyyət dövrü həm də Azərbaycan tarixinin qızıl səhifələrini təşkil edir. Böyük çətinliklərə və müəyyən qüsurlara baxmayaraq, Azərbaycanın müstəqilliyinin elan olunması, dövlətin qurulması və dünya tərəfindən tanınması ən başlıca və tələpəli məsələ idi. Bir daha qeyd etməliyik ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu daxili səbəblərdən deyil, xarici müdaxilə üzündən baş vermişdi. "1991-ci ildə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya aktının qəbulundan sonra ilk dəfə olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurucularına dövlət səviyyəsində bəraət verildi. Bununla bağlı Heydər Əliyev öz çıxışlarından birində deyir: «Bu gün-bu bayram günü (28 May) biz Azərbaycanda ilk Demokratik Respublikanın qurulmasında və fəaliyyət göstərdiyi xidmətlərə görə M.Ə.Rəsulzadəyə, Ü.Topçubaşova, F.Xoyskiyə, onların silahdaşlarına bir daha öz minnətdarlığımızı, təşəkkürümüzü bildiririk. Onların gördüyü işlər Azərbaycan xalqının bu günü üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onların fəaliyyəti bizim üçün həmişə əziz olacaqdır. Onların xatirəsi bizim qəlbimizdə daim yaşayacaqdır» [5].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi olan müstəqil Azərbaycan Respublikası daxil olduğu beynəlxalq təşkilatların prinsiplərinə, qoşulduğu beynəlxalq konvensiya və aktların öhdəliklərinə uyğun olaraq üzərinə götürdüyü vəzifələrin layiqincə yerinə yetirilməsi istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə iş aparır. İstər milli-etnik sahədə, istərsə də demokratiyanın inkişaf etdirilməsi istiqamətində ölkəmizdə görülən işlər beynəlxalq ekspertlər tərəfindən də əsasən müsbət qarşılanır. Azərbaycan Respublikasının dünyanın ən aparıcı,

demokratik ölkələri, tərəqqipərvər xalqları ilə əməkdaşlığa yüksək meyliyi heç də təsadüfi olmayıb, ənənəvilik, varislik kimi qiymətləndirilməlidir.

Şərq və Qərbin mədəni dəyərlərinin Azərbaycan cəmiyyətində əks olunması, qovuşması bu günkü cəmiyyətdə də praktiki surətdə təcəssüm olunur. Təsdiqlənir ki, əslində şərti olaraq Şərq və Qərb qollarına bölünmüş dünya sivilizasiyası bütöv, vahid, həm də canlı orqanizmdir. Yəni, ayrı-ayrı milli dəyərlər qaynayıb qarışır, yeniləşir, sintez olunur. İnteqrasiya prosesində xalqların və millətlərin ayrılması deyil, onların birləşməsi daha çox mütərəqqi əhəmiyyət kəsb edir. Şübhəsiz, burada söhbət siyasi inteqrasiyadan deyil, daha çox mədəni-mənəvi yaxınlaşmadan gedir. Heç də təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün aparıcı ziyalıları da müasirləşmək ideyasını öz fəaliyyətlərində ön planda saxlayırdılar.

Müstəqil Azərbaycanın dövlət quruculuğu da müasir dünyada mövcud olan demokratik prinsipləri qəbul edir, həm də özü üçün reallığa çevirir. Doğrudan da, hər bir dövlət ümumi rifahın təmin olunmasına xidmət etməli, milli dövlət həm də bəşəri dəyərlərin tarazlaşdırılmasını təşkil etməli, konkret tarixi şərait və zamana uyğun olaraq unifikasiya etməlidir.

Dövlət daxilində milli-etnik və vətəndaş həmrəyliyinə nail olunması, «bir nəfərin azadlığı hamının, hamının azadlığı bir nəfərin azadlığı üçün şərtidir» prinsipinin mövcudluğu dövlətin xarakterini müəyyənləşdirir. Hazırda Azərbaycanda milli-etnik rəngarəngliyin xarakterik olması respublikamızda yaşayan bütün millət və xalqların vahid dövlət quruculuğu prosesini təmin edir. Lakin milli dövlət quruculuğunda iştirak edən hər bir millət çalışmalıdır ki, onun üçün mövcud olan normalar başqaları üçün mövcud olan normalara xələl gətirməsin. Əks təqdirdə münaqişələrin yaranması qaçılmazdır. Münaqişələr isə hər hansı cəmiyyət və millətlər üçün gərginlik mənbəyidir. Süni yaradılmış konfliktlər tərəqqini əngəlləyən hadisədir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikası xarici qəsbkarlığın qurbanı olmasına baxmayaraq, öz sülh siyasətini davam etdirir və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq prinsiplərinə sadıq olduğunu nümayiş etdirir. Əlbəttə, dözümlülüyün də müəyyən hədd daxilində mövcud olması heç kəsə sırr deyildir. Halbuki, Azərbaycan Respublikası qarşısında bütün dövlətlər üçün faydalı ola biləcək əməkdaşlıq və dünya birliyinə inteqrasiya yolunu qoymuşdur. Müstəqil Azərbaycan Respublikasında milli bərabərliyin mövcud olması, dinindən, irqindən və əqidəsindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşların hüquq və vəzifələri ölkə konstitusiyasında təsbit olunmuşdur.

Bu gün müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafında, möhkəmlənməsində baza ro-

lunu 100 il bundan əvvəl bünövrəsi qoyulmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ənənələri oynayır. Hələ o dövrdə formalaşmış milli şüur və onun sonradan müstəqil dövlətçilik şüuru ilə möhkəmləndirilməsi nəticədə milli birliyə siyasi zəmin yaratdı, zamanın sınaqlarına məharətlə sinə gərən xalqımız özünün layiq olduğu dəyərləri qoruyub saxladı, öz haqqına sahib oldu. Bu gün Azərbaycanda müasir, demokratik və hüquqi dövlətin möhkəm təməli üzərində mövcudluğu dünya çapında qəbul olunan müasir dövlətçilik meyarlarına uyğundur. Ölkəmizdəki demokratik həyat tərzini və insan hüquqlarının qorunmasına verilən təminat həm də onun uğurlu gələcəyi üçün əsaslı və köklü zəmin yaradır.

Ədəbiyyat:

1. <https://azertag.az/xeber/Azərbaycan-Prezidenti-İlham-Əliyevin-Rusiyanın-TASS-informasiya-agentliyinin-bas-direktorunun-birinci-muavini-Mixail-Qusmana-müsahibəsi-1150186>
2. <https://president.az/articles/23701>
3. <https://kayzen.az/blog/Azərbaycan-tarixi/5541/axc-nin-daxili-siyasəti.html>
4. <http://xalqgazeti.com/az/news/economy/86631>
5. <http://www.xalqgazeti.com/az/news/politics/85132>
6. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı: Elm, 1990.
7. Rəsulzadə M.Ə. Əsrimizin Səyavuşu. Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı, Çağdaş Azərbaycan tarixi. Bakı: Gənclik, 1991.
8. Şeyxzamanlı N. Azərbaycan istiqlal mücahidəsi xatirələri. Bakı: «Azərbaycan» nəşriyyatı, 1997.

Açar sözlər: dövlət, siyasət, azadlıq, milli məsələ, sosial ədalət, humanizm, milli azlıq, terror, parlament, demokratiya, xüsusi mülkiyyət

Eshad Hasanli

*Researcher, Institute of Philosophy
under the Azerbaijan National Academy of Sciences,
Doctor of Philosophy in Political Science*

**PRINCIPLES OF SOCIAL JUSTICE AND HUMANISM IN THE PERIOD
OF THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC**

SUMMARY

The Azerbaijan Democratic Republic with a hundred years history and heritage in the form of modern and independent Azerbaijan Republic was able to continue the ancient Azerbaijani traditions of creating statehood and build a political and democratic system that could serve as an example both in those times and in the present, carrying out reforms in various fields within 23 months of its existence. The most progressive principles were laid down in the center of this statehood system.

The Azerbaijan Democratic Republic was able to achieve great success in the sphere of statehood where humanism and democracy were set as priorities even at that time.

The research work explores the activities carried out the by the Republic. Moreover, issues of organization of activity in parliamentary governance, secularity and enlightenment were analyzed from various perspectives.

Key words: *State, Policy, Freedom, National Question, Social Justice, Humanism, National Minority, Terror, Parliament, Democracy, Special Ownership*

Эльшад Гасанлы
*Научный сотрудник Института Философии НАНА,
доктор философии по политическим наукам*

ПРИНЦИПЫ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ И ГУМАНИЗМА В ПЕРИОД АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

РЕЗЮМЕ

Азербайджанская Демократическая Республика со столетней историей и наследием в виде современной и независимой Азербайджанской Республики смогла продолжить древние азербайджанские традиции создания государственности и построить политическую и демократическую систему, которая могла бы служить примером как в те времена, так и в настоящем, осуществляя реформы в различных направлениях в течении 23-х месяцев своего существования. В основе этой системы государственности были заложены самые прогрессивные принципы. Азербайджанская Демократическая Республика смогла достичь больших успехов в сфере создания государственности, где даже в те времена приоритетом являлись гуманизм и демократия. В исследовательской работе была проанализирована деятельность Республики. Также были проанализированы с различных ракурсов вопросы организации деятельности в сфере парламентарного правления, секуляризма и просвещения.

***Ключевые слова:** государство, политика, свобода, национальный вопрос, социальная справедливость, гуманизм, национальные меньшинства, террор, парламент, демократия, частная собственность*